

Buchbesprechungen Resenyies

- Josep Solervicens (ed.): *Metaficció: Renaixement & Barroc*. Barcelona: Punctum-Mimesi, 2018 (Col·lecció *Poètiques*; 5). 272 pàgs. ISBN 978-84-948093-7-8.

«La construcció d'una veu d'autor dins de la ficció que informa sobre la pròpia ficció, que n'accentua la ficcionalitat o que la fa paradoxal és igualment verificable i similarment complexa al Renaixement i al Barroc» que a d'altres períodes literaris més recents (les diverses modernitats i post-modernitats), amb els quals tendeix a identificar-se habitualment aquesta propietat que alguns autors injecten en els seus textos. Amb aquesta afirmació (p. 7), tota una presa de posició davant de la teoria i de la història literàries, inicia Josep Solervicens la introducció al volum col·lectiu que aquí ressenyem, el cinquè llibre que el grup de recerca Mimesi publica amb la complicitat de l'editorial lleidatana Punctum i que té el seu origen al IV Col·loqui del grup, celebrat a Barcelona l'octubre de 2013.

Dirigit per Solervicens des del departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la UB, Mimesi (<<http://stel.ub.edu/mimesi/>>), gràcies a la puntualitat i qualitat dels seus resultats, ha esdevingut un referent internacional en els estudis de poètica de l'Europa moderna, fent gala d'una mirada teòrica i comparatista que, al mateix temps, mai no oblida subratllar el seu compromís amb els textos catalans del període, tal com demostra l'antologia *La poètica del Barroc: textos teòrics catalans* (2012),¹ i que ha de reblar un volum similar en preparació (a càrrec del propi Solervicens i de Cesc Esteve) dedicat a la poètica renaixentista a la Corona d'Aragó.

Amb *Metaficció*, i després d'un cicle inicial de publicacions dedicat a les diverses poètiques de l'Edat Moderna, Mimesi s'endinsa en noves línies de recerca en les quals l'eix dominant és l'autoreflexivitat, juntament amb les

1 Hem ressenyat l'antologia a *Els Marges* 105 (2015), pp. 125–127.

figuracions autorials, d'acord amb un focus d'interès que caracteritza bona part de la investigació més recent sobre les idees literàries de l'*early modern period*, interessada a desvetllar el subtil i no sempre senzill diàleg entre les teories i les obres mateixes; com aquelles adquireixen forma i cos en aquestes; com s'hi insereixen de forma conscient les diverses instàncies del procés literari (autors, lectors, imatges del món, l'espai, el temps, etc.); en fi, com es fan ressò d'aquestes possibilitats les poètiques explícites, en un camí d'anada i tornada. De fet, els Col·loquis V i VI, celebrats respectivament a la tardor de 2016 i 2019, han estat dedicats a «*Auctor(itas) in fabula*» i «Autor(itat) a la poètica», la qual cosa confirma el biaix assenyalat. Cal esperar amb interès els volums corresponents.

Per *metaficció* –diu Solervicens en una introducció que no es conforma amb ser mera presentació, sinó que traça camins de reflexió i fins i tot de recerca– s'entén «una propietat del text literari que permet cridar l'atenció sobre el seu estatus ficcional i reflexionar entorn d'ell mateix» (p. 11). La preferència per aquest terme davant d'altres opcions possibles, com ara *autoreferencialitat*, *metalliteratura* o *metadiscursivitat*, està ben fonamentada teòricament, té les implicacions diguem-ne que reivindicatives que exposàvem més amunt i queda acompanyada i il·lustrada, de bell antuvi, amb els exemples d'Ariosto, Cervantes i Francesc Vicent Garcia (tot plegat amb un ull còmplice amb manifestacions contemporànies, de David F. Wallace a Comadira o Baixauli). El pròleg dota de cohesió i alè comparatista a les set peces aplegades, de generosa extensió, relatives a diverses tradicions nacionals i escrites en quatre llengües romàniques. Aquests capítols, a càrrec de reconeguts especialistes, presenten panorames crítics de gèneres o subgèneres literaris, complementats amb estudis de cas o amb l'anàlisi d'obres concretes (bàsicament italianes, espanyoles –també de la Corona d'Aragó– i franceses). El conjunt resultant dona setge a quatre nuclis genèrics principals, que són la lírica, l'èpica, el diàleg i el teatre, i, sense esgotar les possibilitats de la qüestió, ofereix un suggerent i autoritzat tast de les seves possibilitats d'estudi, alhora que incideix en uns vectors d'indagació predominants, com són les figuracions d'autor, l'estatut de la ficció literària i la metateatralitat.

Glossarem les aportacions en el seu ordre. David Nelting presenta els besllums autorials amb els quals Giovan Battista Marino construeix, al llarg de la seva obra, el personatge de Fileno, i les funcions metareferencials que aquesta figura adopta. Més enllà del cas concret, Nelting reivindica llegir la lírica barroca *també* en clau metaficcional, incorporant aquesta dimensió a la lectura usual, aquella que se'n fa preferentment des de l'òrbita retòrica,

com a poesia conceptuosa i recarregada, tot i assenyalant que, en la lírica petrarquesca europea, aquest és un factor epocal: «i cambiamenti dell'epoca si possono intravedere nel cambiamento della posizione dell'autore nelle sue stesse finzioni. Al mio parere si possono intravedere addirittura meglio che attraverso categorie puramente testuali, come per esempio quella dei metodi retorici e stilistici» (p. 51). És idea que comparteix Solervicens, la contribució del qual és una lectura en clau metaficcional, ben documentada i de tot punt plausible, de tres composicions d'autors del Principat (Joan Boscà, Francesc Vicent Garcia i Francesc Fontanella) que no havien estat considerades, o a penes, des d'aquesta perspectiva. En el cas de la «Canción segunda» de Boscà, que ret homenatge al «Chiare, fresche e dolci acque» de Petrarca, és la metaficció allò que transforma i renova el missatge poètic, convertint la desesperada petició amorosa de l'aretí en una consolatòria per remeiar la distància. Pel que fa al sonet *A una monja verolosa* del Rector de Vallfogona, la possibilitat d'interpretar-lo metapoèticament imprimeix un gir interessant a la conclusió de la peça i imposa rellegir-ne el seu abast. Al sonet de Fontanella *A les llàgrimes de Fontano en la mort de Nise*, la intertextualitat (a cavall de Catul i Horaci, de la tensió entre el tòpic del caràcter efímer del poema i la no menys retòrica afirmació de la seva perdurabilitat) esdevé tematitzada i aporta un reffons metaliterari a la composició. Per la seva banda, Bernard Huss ofereix una interessant aproximació a les maneres com el poeta cec Luigi Groto fa un tema de la seva condició, en un joc de miralls conscient i efectiu, elaborat amb una mixtura dels llocs comuns de la tradició i la pròpia vivència: «Non solo egli isola il suo stile tramite forzati esperimenti manieristi, ma anche la propria figura autoriale mediante l'esperazione di un'esperienza dolente letteraria e topica per mezzo di una dimensione empirico-biografica dalle caratteristiche singolari» (p. 110).

Mercedes Blanco centra la seva lectura d'un poema èpic tan *sui generis*, en cert sentit tan experimental com *La Araucana*, en el recurs a la metalepsi per part d'Ercilla, com a forma de distingir i contrastar el material històric de què presumiblement s'ha de nodrir l'èpica (basat, en aquest cas, en una experiència en primera persona) i la construcció poètica, en la qual els elements fictivals reclamen el seu dret a manifestar-se i fins i tot a emparar-se del conjunt. En paraules de Blanco, «habiéndose comprometido a contar la historia de una guerra entre dos pueblos, el poema muestra más bien la tensión entre dos mundos que, más que en conflicto, entran paradójicamente en contacto, pese a su naturaleza heterogénea: un mundo lleno de visiones gozosas y atormentadas, de pasión y de perplejidades, el de la ima-

ginación poética y el de la teoría política, en el que habita Ercilla con sus indios; y un mundo de los hechos desnudos, no pocas veces materia de sátira, que es el del amenazado dominio español en Chile» (p. 140). Al darrera hi niua tota una concepció –neoaristotèlica, és clar– de la relació entre literatura i història, i en particular de la posició de l'èpica en aquesta qüestió. De l'èpica passem al diàleg i a l'aportació d'Ana Vian, qui presenta una molt cuidada i pensada valoració de Lucià de Samosata en el seu context original i durant l'humanisme, complementada amb un breu recorregut per diversos diàlegs llucianescos espanyols del segle XVI, per aturar-se de manera brillant en el cant XVIII d'*El crotalón*, on el desconegut autor d'aquesta obra confereix cos literari a la reflexió teòrica sobre els mecanismes de la ficció i la seva oscil·lació entre els extrems d'allò meravellós i la mentida.

Pel que fa a les contribucions dedicades al teatre, la de Luke Arnason analitza l'autoreferencialitat dels materials «parateatral» del drama francès del segle XVII, en especial els *ornements* o pròlegs escenificats, que mantenen un diàleg amb l'obra pròpiament dita en el qual no s'ha parat prou esment. Arnason destaca que, a diferència dels teatres espanyol i anglès, la metaficció dramàtica a França no és irònica –generadora de distància– sinó més aviat autoreflexiva, és a dir, explicativa i justificativa, circumstància esperable en un context de classicisme altament preceptiu, com va ser el del teatre francès del *Grand Siècle*. Així doncs, «le métadiscours soutient l'illusion d'une autre façon : en signalant et en défendant les particularités stylistiques de l'oeuvre ; en exprimant « le dessein de l'auteur » afin que, étant conscient de ce dessein, les spectateurs puissent se laisser aller plus facilement à l'illusion de la pièce principale et en être touchés» (p. 241). Roger Coch clou el volum amb l'anàlisi de la presència dramatitzada dels conceptes de furor poètic i catarsi a les dues obres teatrals de Fontanella, i amb una interessant i ben argumentada comparació entre *Lo desengany* i *L'illusion comique* de Corneille, no com a model literal sinó com a text que l'autor barceloní havia de conèixer i amb el qual estableix un diàleg no explícit que n'il·lumina la significació.

Aquests són els continguts i les principals aportacions del volum, que té un innegable valor per la diversitat d'enfocaments, tradicions, gèneres i textos i per la documentada saviesa dels col·laboradors. Si s'hagués de trobar algun però al llibre, potser seria que la distinció entre metaficció i figuració autorial no sempre és nítida, i que, de fet, la segona noció adquireix una rellevància molt notable, sovint preponderant, a l'hora d'il·lustrar la primera. S'haurà de veure, doncs, de quina manera els propers volums, que vindran determinats pel tema dels col·loquis ja realitzats, amplien, matisen i

complementen la qüestió. En qualsevol cas, els resultats aplegats aquí són d'alt interès i innegable qualitat, i demostren, una vegada més, que la poètica clàssica és un territori d'estudi en renovació i gairebé inesgotable, com li correspon a una etapa que –tot parafrasejant el vell llibre de B. Hathaway– ha estat considerada l'edat d'or de la crítica; de la crítica i de la literatura, podríem afegir. Només resta felicitar els integrants de Mimesi, i en especial el seu director, per la constant, selecta i ben orientada contribució a un millor coneixement de les idees literàries europees de l'Edat Moderna i sobre el lloc que les obres en llengua catalana ocupen en aquest context. ■

■ Gonzalo Pontón, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Espanyola, Campus Universitari de Bellaterra, E-08193 Bellaterra (Cerdanyola del Vallès), <gonzalo.ponton@uab.cat>.

■ Verònica Zaragoza / Pep Valsalobre (Hgg.): *Fontanella polièdric: poesia barroca i transmissió*. Girona / Barcelona: Universitat de Girona, Institut de Llengua i Cultura Catalanes / Institut d'Estudis Catalans, 2019. 274 S. ISBN 978-84-8458-537-4.

Der vorliegende Band beschäftigt sich mit dem Werk Francesc Fontanelles, neben Vicent Garcia einem der bedeutendsten und vielseitigsten katalanischen Barockautoren. Seit der Publikation des dramatischen und lyrischen Gesamtwerkes durch Maria Mercè Miró (1988 und 1995) hat das Interesse an seinem Werk stetig zugenommen. Zurzeit wird Fontanella vor allem durch die Forschungsgruppe NISE erforscht, die sich aus Wissenschaftlern der *Universitat de Girona* und des *ILCC (Institut de Llengua i Cultura Catalanes)* zusammensetzt. Die ersten Ergebnisse dieser Forschungsgruppe spiegeln sich in den Publikationen *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps* (2006) und *Fontanellana. Estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella* (2009) wider. Während die vorausgehenden Publikationen das Leben und den historischen Kontext des Autors in den Vordergrund stellten, setzt dieser Band einen Fokus auf die Überlieferung des Werkes Fontanelles (Kap. 1–5), bevor er sich in den folgenden Kapiteln (Kap. 6–12) konkreten Aspekten einzelner Werke widmet.

Nach einer kurzen Einleitung durch Verònica Zaragoza gibt Pep Valsalobre (Girona) im ersten Kapitel einen Überblick über die zu Fontanella veröffentlichte Sekundärliteratur. Des Weiteren stellt er die Problematiken der Ausgabe Mirós heraus und betont die Wichtigkeit, über eine aktuelle

kritische Gesamtausgabe des Autors zu verfügen, insbesondere vor dem Hintergrund der fast ausschließlich handschriftlichen Überlieferung des Werkes. Die vor einigen Jahren herausgegebene Anthologie Fontanellas *O be de morir o be d'amar* (2015) sowie die das lyrische Werk abdeckende kritische Onlineausgabe stellen wichtige Schritte auf dem Weg zu einer aktuellen kritischen Gesamtausgabe Fontanellas dar.¹ Das zweite Kapitel thematisiert die verschiedenen Manuskripte, die das Werk Fontanellas überliefern. Der Vergleich der Anordnung der Texte in den unterschiedlichen Handschriften zeigt ein heterogenes Bild: Während in einigen Manuskripten die Texte in einer beliebigen Reihenfolge wiedergegeben werden, sind diese in den meisten Handschriften nach thematischen Gedichtzyklen angeordnet. Diese Ähnlichkeit in der Anordnung der Texte lässt darauf schließen, dass diese von dem gleichen Subarchetyp abstammen. Im Folgenden (Kap. 3) befasst sich Valsalobre mit Texten zweifelhafter Autorschaft. Eine wichtige Rolle kommt bei der Identifikation der fälschlich dem Autor zugeschriebenen Texte dem Manuskript der *Biblioteca Lambert Mata de Ripoll* (Ms. R) zu. Bei dieser Handschrift handelt es sich um die einzige erhaltene Kopie eines vom Autor erstellten Manuskripts.

Mit dieser Handschrift setzten sich die nächsten beiden Beiträge auseinander. Albert Rossich (Girona) und Eulàlia Miralles (València) untersuchen die dem Ms. R vorangestellten Prologe (Kap. 4). Anhand dieser Prologe und anderer lediglich in Ms. R erhaltenen Texte stellen sie die These auf, dass die Adressatin dieses Manuskripts die gleiche Person ist, an die Fontanella sich unter dem Decknamen *gileta* in einer Vielzahl seiner Gedichte richtet, und identifizieren diese als Maria Teresa Ham. Das nächste Kapitel stellt die Vorzüge der Wahl des Ms. R als Editionsgrundlage für die erstellte kritische Ausgabe heraus. Demnach bietet diese Handschrift im Gegensatz zu anderen eine Anordnung der Texte, welche der des Autors am nächsten kommt. Die in Ms. R vorhandenen Texte werden im Anhang komplett aufgelistet.

Nach einem Kapitel von Anna Garcia Busquets (Girona) zu den Lobgedichten Fontanellas, die als einzige Texte zu seinen Lebzeiten gedruckt wurden, kommt Marc Sogues (Girona) im sechsten Kapitel auf den erotischen Charakter des bisher noch wenig bekannten Briefzyklus *Cartes a les monges dels Àngels* zu sprechen. Er stellt heraus, dass die Briefe sich sowohl durch typische Elemente der barocken Erotik wie den satirischen Ton als

1 Für die Onlineausgabe der Lyrik Fontanellas siehe <www.nise.cat/BibliotecaDigital/Autors/FrancescFontanella.aspx>.

auch durch originelle Aspekte wie z. B. die weibliche Perspektive charakterisieren. Marta Castaño Trias (Girona) gibt eine Einführung in die *giletes*, einen der umfangreichsten Gedichtzyklen Fontanellas. Sie macht auf die unterschiedliche Komplexität der Gedichte aufmerksam und stellt es als möglich dar, dass diese Texte entgegen der üblichen Sichtweise auch über die Jugendphase hinaus verfasst wurden.

In den letzten vier Kapiteln nimmt Eulàlia Miralles (València) einen biografischen Blickwinkel auf unterschiedliche Texte Fontanellas ein. So betrachtet sie im Kapitel 9 unter der Berücksichtigung der Vita des Autors Texte, die unterschiedliche Typen von Gesandtschaften thematisieren: einerseits die Gedichte des *Cicle de Münster*, die im Kontext der Reise der Brüder Fontanella zum Friedenskongress nach Münster entstanden, und andererseits die sogenannten *ambaixades fictícies*, die erfundene Gesandtschaften zum Thema haben. Im zehnten Kapitel stellt die Forscherin den innovativen Charakter der Ekloge „*Ínclita, excelsa Lise generosa*“ heraus. Im Gegensatz zu den typischen frühneuzeitlichen Eklogen ist dieser Text Fontanellas nicht in einem ländlichen Milieu angesiedelt, sondern hat sein Setting im städtischen Umfeld von Paris. Auch der realistische Charakter der Ekloge sowie ihre offensichtliche politische Kritik stehen im Kontrast zu den üblichen Texten der Gattung.

Nach einem Kapitel, das sich mit der Ähnlichkeit der Texte aus dem *Cicle de Münster* zu dem Werk *Mosella* des spätantiken Dichters Ausonius auseinandersetzt, schließt Eulàlia Miralles den Band mit einem Kapitel, in dem sie Hypothesen über die Identifikation textinterner Pseudonyme aufstellt und erneut die Wichtigkeit betont, das Werk Fontanellas unter der Berücksichtigung seiner Biografie zu lesen.

Die Herausgeber von *Fontanella polièdric* leisten einen wichtigen Beitrag zur aktuellen Fontanella-Forschung, indem sie die neuesten Studien auf dem Gebiet in einem Band vereinen. Besonders hervorzuheben ist der vielseitige Zugriff auf das Werk Fontanellas. So finden sich im Band neben den interpretatorischen Beiträgen zu unterschiedlichen, zum Teil noch wenig erforschten Texten des Autors auch Beiträge zur Editionsphilologie. Das Buch schafft somit eine aktuelle und umfangreiche bibliografische Basis für die weitere Auseinandersetzung mit dem Autor. ■

■ Annett Azbel, Ruhr-Universität Bochum, Romanisches Seminar, Gebäude GB 7, Universitätsstraße 150, D-44780 Bochum, <annett.azbel@rub.de>.

- Màrius Torres: *Poesies / Gedichte*. Auswahl und Übersetzung von Àxel Sanjosé. Vorwort von Margarida Prats Ripoll. Aachen: Rimbaud Verlag, 2019. 124 S. ISBN: 978-3-89086-306-1.

En una carta a Carles Riba que Màrius Torres va escriure poc abans de morir (carta v, juliol 1942, en Prats, 1986: 125), el jove poeta català sembla prendre consciència de ser “essencialment aquesta cosa absurda: un poeta líric.” En els anys posteriors a la seva mort, gràcies inicialment al treball d’edició realitzat pel seu amic Joan Sales i, posteriorment, a la investigació i dedicació d’altres estudiosos, com Margarida Prats Ripoll (2010) i Mercè Boixareu (1968), l’obra del poeta lleidatà s’ha donat a conèixer cada vegada més als lectors catalans i internacionals i la seva posició en el cànon de la literatura catalana del segle XX s’ha establert indiscutiblement. L’antologia bilingüe català-alemany de poemes de Torres traduïda pel poeta i traductor Àxel Sanjosé, professor associat a l’Institut de Literatura General i Comparada a la Ludwig-Maximilians-Universität München –antologia publicada el 2019– és ara, a la vigília del vuitantè aniversari de la mort de Màrius Torres, el 2022, una excel·lent oportunitat que s’ofereix als lectors alemanys amb poc o cap coneixement del català d’apropar-se als temes, a l’art i a la sensibilitat poètica de Torres. Es tracta, de fet, de la primera antologia de poemes de Torres traduïda a l’alemany. El llibre té múltiples qualitats que concerneixen tant l’estructura general del text, i l’elecció dels poemes com la qualitat de la traducció.

Pel que fa a l’estructura de l’antologia, es tracta d’una edició bilingüe amb els textos original i traduït disposats simètricament en dues pàgines. Cada traducció té, a més, exactament el mateix nombre de línies que el text de partida i respecta, en la mesura del possible, el contingut semàntic de cada línia. Aquest aspecte purament formal facilita la lectura paral·lela dels poemes en català i alemany.

L’antologia conté 34 poemes, un pròleg de Margarida Prats Ripoll, un epíleg amb una nota del traductor, una llista de traduccions dels títols dels poemes o dels epígrafs que en l’original són en una llengua diferent del català, i una breu nota biobibliogràfica de Prats Ripoll i Sanjosé. Incidentalment, em sembla interessant observar que Prats Ripoll també va prologar dues antologies més de Torres, traduïdes al romanès per Jana Balacciu Matei (Torres, 2017) i al rus per Olga Nikolaeva i Andrei Rodosk (Torres, 2018). La selecció i traducció fetes per Sanjosé semblen així inscriure’s en un projecte comú més ampli que té l’objectiu de difondre la poesia del poeta lleidatà a l’estranger.

Prats Ripoll va ser fins al 2018 professora titular a la Universitat de Barcelona i és una especialista consolidada en la poesia de Torres, a la qual es va dedicar des del començament de la seva carrera acadèmica. Al pròleg, l'estudiosa presenta el context biogràfic i sociohistòric del poeta. Descriu l'ambient provincial de Lleida, la ciutat natal de Torres, a principis del segle XX, i l'entorn familiar benestant i intel·lectual en el qual va créixer i es va formar el poeta, caracteritzat pels principis de laïcitat, regeneracionisme i republicanisme, de què són testimonis alguns articles de crítica política, cultural i musical que el poeta publica durant la seva joventut al setmanari *La jornada*, òrgan de la Joventut republicana. Prats Ripoll també recorda l'interès per l'espiritisme de la família, de moda en aquells temps (pensem, per exemple, en el mateix interès del poeta irlandès W. B. Yeats) que permet al poeta concebre la mort com a un moment de transició i evita que l'ensenyament religiós cristià del jove Torres es fixi en un culte específic (p. 8). El descobriment de la tuberculosi i l'internament al sanatori de Puig d'Olena, el desembre de 1935, van marcar un punt d'inflexió en la vida del poeta, que es reflecteix en el desenvolupament de la seva poesia. L'estada al sanatori que durarà gairebé fins a la seva mort el 1942, permet a Torres prendre consciència de la seva vocació lírica i dedicar-s'hi amb compromís. En els anys que van de 1935 a 1942 va establir i consolidar dins del sanatori importants relacions d'amistat: la relació d'amor platònic (però l'etiqueta és convencional i poc efectiva) amb Mercè Figueres, i l'amistat amb la germana de Mercè, Esperança, amb el metge Josep Saló, amb Maria Planas, propietària del sanatori, i amb Joan Sales, els subtils comentaris crítics dels quals contribueixen considerablement al desenvolupament del procés creatiu de la lírica del poeta. La vida al sanatori, la seva condició de malalt, d'espectador passiu de la violència de la guerra civil i la derrota final del moviment republicà, porten el poeta a reflexionar sobre la idea de la mort i la natura del món espiritual mitjançant la seva lírica, tal com observa Prats Ripoll (p. 13). A la segona part del pròleg ("Das Wort des Künstler: Márius Torres' Kampf als Dichter", p. 14–20), Prats Ripoll descriu les principals característiques formals de la poesia de Torres, els temes dominants, els seus models literaris i els dos eixos poètics al voltant dels quals s'entrellacen els diferents temes de la seva poesia: d'una banda, la idea de la poesia com a representació de sentiments i sensacions i, de l'altra, com a instrument de recerca espiritual i filosòfica (p. 20). Aquests temes estan ben representats en aquesta antologia, malgrat el nombre relativament limitat de composicions (34, organitzades cronològicament i escollides entre els 93 poemes de l'edició del 2010 de Prats Ripoll). Sanjosé explica

els criteris de selecció aplicats: la notorietat de les composicions i el judici estètic subjectiu de l'antòleg / traductor. A l'hora de descriure com la selecció de poemes a l'antologia és representativa dels temes de la poesia de Torres (temes com la música, la religió, la mort, l'amor, l'amistat) cal recordar que parlem de simplificacions i que sovint, encara que presentades separatament, aquestes temàtiques s'entrellacen o bé estan estretament imbricades.

Entre els motius més freqüents de la poesia de Torres trobem la música, que probablement també és un dels temes més constants de la seva poesia abans i després de la seva entrada al sanatori. Com a exemple, esmentem els poemes "Sonata da Chiesa", "Música llunyana en la nit," "Enllà passa la música" i "Això és la joia." "Sonata da Chiesa", que obre l'antologia, és un poema de 1934 que fa referència a les composicions musicals del compositor barroc Arcangelo Corelli. A través d'una analogia (recurs estilístic molt freqüent en Torres) el poema descriu com la música, similar a un raig de sol que il·lumina la cara de les verges d'ivori en una església, aconsegueix penetrar dins dels meandres de la nostra ànima, il·luminant el nostre passat i el nostre futur: un passat fantasmal, perquè en part oblidat, i el futur que pot al·ludir a la mort amb la presència de la qual el poeta conviu (Lleó, 2018: 248). A "Música llunyana, a la nit" (1938), la imatge de la música es fa més complexa i és un exemple de maduració lírica del poeta. La música es presenta inicialment amb una sèrie d'adjectius: "altiva, suplicant, lírica, greu i tosca," i després amb dues sinestèsies contrastades: "suau com un murmuri, rígida com un crit." I encara que l'analogia amb la llum no sigui explícita, com en el poema anterior, la lluminositat de la música és suggerida per algunes imatges de foscor a les quals ella s'oposa ("la meva vida que madura en la fosca" o bé "la nit no li fa por") o a partir de la seva representació com a flama. La música es converteix en un símbol d'allò que és essencial a la vida, "germana / de tot allò que en mi valgui més que l'oblit!" i es consumeix en si com la vida mateixa "que sempre té alguna cosa morta", ja que viure també significa apropar-se a la mort. En "Enllà passa la música" (1939) i en la "Això és la joia" (1941), el procés poètic pel qual la música perd la seva materialitat es fa evident i, tal com observa Boixareu (1993: 192), "s'espiritualitza i és fa transcendent a mesura que el recull avança; fet d'experiència estètica i principis d'espiritualitat, la música esdevé la imatge per excel·lència de l'esperança ultraterrenal i fins i tot de la percepció divina." Per exemple, a les dues darreres línies d'"Enllà passa la música", el jo líric conclou amb una exclamació "—Ah, no guaitis enfora! Interior, / sóc jo qui fa la música, i la vida, i l'amor"

mentre que el poema breu “Això és la joia” es tanca amb: “I això és la mort –tancar els ulls, escoltar / el silenci de quan la música comença.”

El tema de la mort és un altre motiu important de la lírica de Torres. Per al poeta, aquest tema es converteix en una oportunitat de reflexió sobre la condició humana però també en una presència íntimament sentida i fins i tot invocada, com en l’elegia “Dolç àngel de la mort [...]”, inclosa a l’antologia no només per l’intens lirisme de les seves imatges (per exemple a “Morir deu ésser bell, com lliscar sense esforç / en una nau sense timó, ni rem, ni vela / ni llast de records!” o a la primera línia de l’estrofa següent “I tot el meu futur està sembrat de sal”) sinó potser també pel seu valor anecdòtic. De fet, va ser aquest el poema que Mercè Figueres va fer llegir al seu amic Joan Sales durant una visita al sanatori de Puig d’Olena i que va despertar l’interès de Sales pel jove poeta lleidatà (Sales, 2014: 58), donant començament a la seva amistat i correspondència.

Poemes com “Cançons a Mahalta I” (1937) i “Lorelei” (1938) són un exemple de com el poeta sublima poèticament el seu sentiment d’amor per Mercè Figueres així com una al·lusió a les dificultats insalvables que li suposa la malaltia. L’amor es transforma així en “Cançons a Mahalta I” en la imatge de dues ànimes que no poden unir-se i que, com dos rius paral·lels dividits per “una terra de xiprers i de palmes” corren junts “de la font a la mar –la nostra pàtria antiga”. Com observa Keown (2018: 108), al poema és possible veure, tanmateix, “un moviment cap a una unió que transcendeix la noció declarada de la indefugible separació.” En “Lorelei” el sentiment de l’amor, inicialment combatut entre el desig impetuós i l’alliberament de la irritació del desig, lluita simbolitzada pel diàleg entre el mar i la nit, s’esvaeix en una idealització, a la qual el propi títol del poema al·ludeix, amb el mite de Lorelei que també du a una associació entre amor, cant i mort.

El tema polític i l’evocació de la ciutat natal són menys prominents en el cos poètic de Torres. Tanmateix, l’antologia inclou el conegut sonet “La ciutat llunyana” (1939), en què aquests dos temes es combinen. L’evocació anònima de Lleida, derrotada i dominada per les forces feixistes (el “poderós braç de les fúries”), es transforma en un símbol de valors civils i republicans, “la ciutat d’ideals que volíem bastir”. I encara que la ciutat simbòlica actual es redueix a “runes de somnis colgats” i està habitada pels “crícs estranys” dels guanyadors, el poeta confia que continuï parlant amb els seus habitants, a l’espera que “la nova arquitectura”, una nova realitat política i social basada en valors llibertaris, pugui tornar a fer sentir la seva veu “que de torres altíssimes s’allarga pels camins, / i eleva el cor, i escalfa els

peus dels pelegrins”. Finalment, cal recordar la importància del tema de la natura que impregna la majoria dels poemes de Torres. La natura es pot presentar en forma de descripció d’un paisatge, com en algunes de les tankas “Entre l’herba i els núvols” (1938), en un moment del dia, com en “Al vespre” (1942), o en una estació de l’any, com a “Febrer” (1937). La seva tematització i el significat simbòlic que assumeix, que sovint fa referència a la creença religiosa del poeta, és el resultat de l’adhesió de Torres a l’estètica simbolista, especialment Baudelaire, que consisteix, a la “traducció del món espiritual inefable mitjançant els signes de la realitat sensible i les seves correspondències (sons, colors, olors)” (Prats i Escudé, 2009: 27).

Voldria concloure amb un comentari sobre els aspectes formals de la poesia de Torres que em permet destacar l’obra de Sanjosé no només com a antòleg, sinó també com a traductor. Com expliquen Sanjosé i Prats Ripoll al peritext del llibre, Torres utilitza diverses formes mètriques (deca-síl·labs, alexandrins, versos d’art menor) amb diferents estructures rítmiques basades en la rima i diferents tipus de composicions poètiques (com el sonet, la tanka, única composició no rimada, o peces amb estructures polimètriques). Com és sabut, en poesia, com en art en general, la distinció entre la forma i el contingut es una convenció, ja que tant els aspectes formals com els semàntics del text creen un contingut únic inseparable. Prats Ripoll, per exemple, observa al pròleg com les formes mètriques més llargues, com el deca-síl·lab i l’alexandrí, són emprades per Torres sobretot en composicions poètiques introspectives i deixen espai a reflexions filosòfiques, religioses o existencials, mentre que les formes mètriques més curtes, en combinacions variades, s’utilitzen amb més freqüència en poemes que tenen com a tema principal l’art o la música. Sanjosé (2018: 285) observa que, malgrat la presència d’estructures i recursos estilístics propis de la tradició poètica catalana, “una de les característiques de la poesia de Màrius Torres és tractar dels grans temes [...] amb un llenguatge exempt de tota retòrica i de tot posat intel·lectualista, gairebé càndid, en el millor sentit”. La dificultat rau a traduir el llenguatge poètic de Torres sense afectar la seva “belleza ben fràgil” (Sanjosé, 2018: 285). Aquest és un problema de traducció ben conegut que sovint condueix a pensar en la traducció de la poesia com a una zona fronterera, en què el procés de traducció descobreix els seus límits i esdevé una activitat creativa diferent (Boase-Beier, 2013: 475). Personalment, prefereixo no parlar d’impossibilitat sinó més aviat de problema de traducció, que Sanjosé aborda i resol amb eficàcia i sensibilitat, renunciant a la rima (encara que no del tot) i optant per una traducció que segueixi els patrons mètriques i rítmics (sobretot el ritme iàmbic) de la

tradició lírica en alemany. A això s'afegeix l'atenció constant del traductor per altres efectes sonors, com l'al·literació i l'assonància, que acompanyen i accentuen el valor evocador de les paraules. A tall d'exemple, menciono la traducció del vers “Que és bell aquest món ample, canviant i fugaç!” al poema “Enllà passa la música ...”, que Sanjosé tradueix com “Wie schön ist diese Welt, so weit, wechselnd und flüchtig!” en què el ritme predominantment iàmbic s'accentua amb l'al·literació del fonema /v/ en la seqüència de paraules “Wie”, “Welt”, “weit”, “wechselnd”.

M'agradaria acabar subratllant la importància d'aquest “llibret subtil” (“schmales Büchlein” com el defineix Sanjosé a la p. 105) que permet al lector alemany que no coneix el català d'apropar-se a la poesia de Torres i apreciar-ne la varietat temàtica, la intensitat poètica i la universalitat artística i, al mateix temps, permet al lector bilingüe de descobrir mitjançant la traducció alemanya cadències noves i aspectes ocults o inesperats del text de partida. ■

■ Bibliografia

- Boase-Beier, Jean (2013): “Poetry translation”. Dins: Millán, Carmen / Bartrina, Francesca (eds.): *The Routledge Handbook of Translation Studies*, Londres: Routledge, 475–487.
- Boixareu, Mercè (1968): *Vida i obra de Màrius Torres*, Barcelona: Selecta.
- (1993): *Lectures de Carles Riba i Màrius Torres*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Camps i Arbós, Josep / Farré i Vilalta, Imma / Veny-Mesquida, Joan R. (eds.) (2018): *La ciutat d'ideals que volíem bastir. Màrius Torres i la literatura del seu temps*, Lleida: Aula Màrius Torres / Pagès Editors.
- Keown, Dominic (2018): “Màrius Torres: entre diamants i rovell”. Dins Camps i Arbós / Farré i Vilalta / Veny-Mesquida (eds.), 97–114.
- Lleó, Mireia (2018): “Màrius Torres: entre el barroc i el *lied*”. Dins Camps i Arbós / Farré i Vilalta / Veny-Mesquida (eds.), 241–254.
- Prats Ripoll, Margarida (1986): *Màrius Torres. L'home i el poeta*, Barcelona: Edicions del Mall.
- (2010): *Poesies de Màrius Torres*, Lleida: Pagès Editors.
- / Escudé, Salvador (2009): “Estudi preliminar”. Dins: Torres, Màrius: *Com un foc invisible... Antologia poètica*, Barcelona: Edicions 62, 9–39.

Sanjosé, Àxel (2018): “Navegar per un riu paral·lel: traduïnt la poesia de Màrius Torres a l’alemany”. Dins Camps i Arbós / Farré i Vilalta / Veny-Mesquida (eds.), 283–290.

Torres, Màrius (2017): *Sfinxul din noi. Antologie poetică bilingvă*. Tradució de Jana Balacciu Matei, Bucarest: Meronia.

— (2018): *Cmuxu/Poesies*. Tradució d’Olga Nikolaeva i Andrei Rodoski, Sant Petersburg: Néstor Historia.

■ Marcello Giugliano, Universität Bern, Institut für Spanische Sprache und Literaturen, Länggassstrasse 49, CH-3000 Bern 9, <marcello.giugliano@rom.unibe.ch>.

■ Joan A. Argenter / Jens Lüdtke (eds.): *Manual of Catalan Linguistics*. Berlin / New York: De Gruyter, 2020 (Manuals of Romance Linguistics; 25). 796 S. ISBN 978-3-11-044825-2.

Seit 2014 erscheint bei De Gruyter unter der Reihenherausgeberschaft von Günter Holtus und Fernando Sánchez-Míret die Handbuchreihe *Manuals of Romance Linguistics* (MRL), deren Mission es u. a. ist, das lange Zeit zumindest im deutschsprachigen Raum maßgebliche Referenzwerk *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (LRL; Holtus / Metzeltin / Schmidt [eds.], 1988–2005) zu aktualisieren und zu erweitern. War das LRL noch in seiner Gesamtstruktur genau durchgeplant, ist das MRL als eher offene Reihe konzipiert, die sowohl Einzelsprachen gewidmete Handbücher ‚klassischer‘ Machart umfasst als auch Titel, die einzelne Themenfelder und spezifische (durchaus eng theoriebezogene) Forschungsfragen behandeln. Etwa 60 Bände soll das MRL umfassen, 35 sind aktuell (Anfang 2021) auf der Verlags-Webseite benannt, 23 davon erschienen. Neben der heterogeneren, oder positiv gemünzt: flexibleren Reihenstruktur zeichnet sich das MRL durch die Wahl des englischen Reihentitels durch eine klarere Ausrichtung auf einen internationalen Rezipientenkreis aus (wobei betont werden muss, dass auch das LRL von Skopus und vor allem von der Autorenschaft her sehr international aufgestellt war). Bei den Einzelbänden wird dies auf metasprachlicher Ebene aber nur teilweise eingelöst, sind doch von den 35 vom Verlag aufgelisteten Bänden nur 15 englischsprachig, davon das hier besprochene, von Joan A. Argenter und dem 2019 verstorbenen Jens Lüdtke verantwortete *Manual of Catalan Linguistics* (ab jetzt: MCL).¹ Aus

1 Wobei Rolf Kailuweit in seinem Nachruf auf Lüdtke in *ZfK* 32 (2019), S. 369, darauf

meiner Sicht kann man die Bandherausgeber zu dieser Entscheidung nur beglückwünschen, kann das MCL doch so eine Leserschaft barrierefrei erreichen, die auch zur typischen Zielgruppe solcher Handbücher zählt, nämlich die an sprachlichen Themen Interessierten (Forschende, Studierende und aus dem außerakademischen Bereich) außerhalb der (romanistischen) Philologie(n).

Das MCL präsentiert seine beinahe 800 Seiten im verlagstypischen angenehmen, gut lesbaren und akkurat gestalteten Layout, und die Druckausgabe ist, wie von De Gruyter gewohnt und für ein Buch, das von vielen Lesern in die Hand genommen werden soll, erwartbar, solide verarbeitet; allerdings kann man davon ausgehen, dass die meisten Nutzer auf die zeitgleich erschienene E-book-Version zugreifen werden, die von vielen Bibliotheken anstelle der (oder ergänzend zur) gedruckten Ausgabe lizenziert werden wird. Auch bei den Einzelbeiträgen zeigt sich in formaler Hinsicht, dass hier mit großer Sorgfalt gearbeitet wurde. Inhaltlich gliedert sich das MCL in drei große, mit „Language Description“, „Language History“ und „Catalan Today“ überschriebene Blöcke, denen neben einem Vorwort von Argenter der eher essayistische Text „Language, Cultures, Nations: A History of Europe“ des valencianischen Soziologen Joan F. Mira und der sehr umfassende Überblicksbeitrag „History of Catalan Linguistics“ (mit einer beeindruckenden 13-seitigen Bibliographie) des 2020 verstorbenen Joan Julià-Muné vorangestellt sind. Der Block „Language Description“ behandelt 7 zentrale, überwiegend strukturlinguistische Themen (in Form von 13 Aufsätzen): Orthographie, Phonologie und (segmentale sowie suprasegmentale) Phonetik, Morphologie und Syntax (zusammengefasst in einem Kapitel „Morphosyntax“, das 5 Teilbeiträge umfasst, darunter einen aus der Feder von Jaume Mateu zur Phraseologie, die als lexikalisierte Syntax perspektiviert wird), Pragmatik und Textlinguistik, Lexikologie, Variations- und Varietätenlinguistik, sowie Korpuslinguistik. Der Block „Language History“ beinhaltet 7 Themenbereiche (8 Texte), wobei der Beitrag von Albert Turull zur Onomastik zwar natürlich die dem Gegenstand inhärente historische Dimension aufzeigt, aber auch in den strukturell-deskriptiven ersten Block gepasst hätte. Die übrigen 7 Beiträge fokussieren überwiegend oder ausschließlich auf die externe Sprachgeschichte (mit Ausnahme des Abschnitts „Early Medieval Catalan“ von Philip D. Rasico, der zu zwei Dritteln einer intern-diachronischen struktu-

hinweist, dass die Wahl des Englischen als Publikationssprache letztlich eher überraschend erfolgte.

rellen Beschreibung des Altkatalanischen gewidmet ist), wobei bei den Kapiteln, die die Periode ab dem 19. Jahrhundert in den Blick nehmen, (nicht ganz überraschend) Aspekte der Sprachnormierung und Sprachinstitutionalisierung breiten Raum einnehmen. Dass der mit „Translation“ überschriebene Beitrag von Montserrat Bacardí und Joaquim Mallafrè in dieser und nicht etwa in der nachfolgenden Sektion des Handbuchs erscheint, ist dem Umstand zuzuschreiben, dass er nicht translatorische Fragen behandelt, sondern einen Überblick zu übersetzten Werken und Autoren in unterschiedlichen Epochen und zu Übersetzungen aus dem Katalanischen in andere Sprachen aus jüngerer Zeit bieten möchte.

Der dritte, im Vergleich zu den beiden anderen etwas kürzere Inhaltsblock liefert unter seiner wenig expliziten Überschrift „Catalan Today“ 9 Beiträge einerseits zu Themen der (Makro-)Soziolinguistik, Sprachpolitik und Sprachsoziologie und andererseits zu Aspekten der angewandten Sprachwissenschaft (Sprachvermittlung und Terminologie) sowie einen Beitrag von August Bover i Font zur Präsenz von katalanischer Sprache und Kultur weltweit sowie zu Akteuren und Institutionen der Kulturvermittlung. Der (kurze) Beitrag von Oriol Camps und Aina Labèrnia Romagosa, „Catalan in the Mass Media: The Rise of Stylebooks“, gibt bereits im Titel zu erkennen, dass er das anwendungsorientierte Teilthema der *llibres d'estil* und der Sprachberatung priorisiert, gleichzeitig aber auf eine – in einem solchen Handbuch sicherlich nützliche und auch erwartbare – Gesamtdarstellung der katalanophonen Medienlandschaft verzichtet.² Eine Liste mit Kontaktdaten der Autorinnen und Autoren sowie ein kumulierter Sach- und Personenindex, der 30 Seiten stark und sehr ausdifferenziert ist, schließen das Opus ab.

Es liegt in der Natur eines Handbuchs und seines (von Vorkenntnissen und Lektüreabsicht her) durchmischten potentiellen Rezipientenkreises, dass es für die Autoren der Einzelbeiträge eine heikle Abwägungssache ist, wie weit sie ausholen und einführende bzw. spezifische Inhaltsaspekte gewichten. Im MCL werden dabei sehr unterschiedliche Wege beschritten: während M. Teresa Cabré und M. Amor Montané in ihrem Kapitel „Terminology and Neology“ 5 von 13 Fließtextseiten einer allgemeinen Einführung in Wesen, Gegenstand und Geschichte der Terminologieforschung

2 Das ist auch deswegen bedauerlich, weil der bereits erschienene medienlinguistische MRL-Band von Bedijs / Maaß (eds. 2017) – legitimerweise – themen- und nicht sprachenorientiert gegliedert ist und von daher nicht ersatzweise für einen solchen Überblick herangezogen werden kann.

und -planung einräumen, bevor sie auf die Situation im Katalanischen zu sprechen kommen, verzichtet Maria Josep Cuenca im Beitrag „Pragmatics and Text Linguistics“ ganz auf eine allgemeine Hinführung, stellt auf nur einer Seite die Grundzüge der Subdisziplinen dar, verweist für weitergehende Informationen auf Sekundärliteratur und widmet sich dann umgehend spezifischen (und angesichts der Breite des Felds unweigerlich selektiven) Themen zum Katalanischen.

Eine nicht weniger heikle Abwägungssache bei einem Handbuch, das das Gesamtportrait einer Sprache zeichnen soll, ist die Frage der zu berücksichtigenden, da als kanonisiert geltenden Inhaltsbereiche und damit die Gewichtung von Struktur- vs. Soziolinguistik, von synchronen vs. diachronen Inhalten, von formalen vs. funktionalen Perspektiven. Argenter und Lüdtko haben im MCL die (im weitesten Sinne) soziolinguistischen, sozio-historischen und sozio-kulturellen Bereichen gegenüber den systemisch-strukturellen Inhalten zwar insgesamt privilegiert; allerdings darf es als klug bezeichnet werden, dass einer strukturellen Beschreibung des Katalanischen durch den ersten Inhaltsblock (dem quantitativ betrachtet umfangreichsten des Handbuchs) dennoch ausreichend Raum gewährt wird, denn eine derartige ‚traditionelle‘ Beschreibung des katalanischen Sprachsystems wird mit Sicherheit von einem beträchtlichen Anteil der anvisierten Rezipienten eines solchen Handbuchs auch erwartet.³ *Il faut faire un choix* – diese Devise gilt schließlich bei einem Überblickswerk, das eine Teilphilologie in ihrer gesamten Breite anspricht, auch bei den Beiträgern, die man für die Einzelkapitel mit ins Boot holt. Die Bandherausgeber haben, von wenigen Ausnahmen abgesehen, hier Autorinnen und Autoren aus dem katalanischsprachigen Gebiet zum Zuge kommen lassen, die alle-

3 In den MRL-Bänden, die den Einzelsprachen gewidmet sind, wird diesbezüglich sehr unterschiedlich verfahren. Während etwa der Band zur Sprachwissenschaft des Spanischen (Ridruejo [ed.], 2019) *in toto* einem solchen Gliederungsprinzip nach strukturell-systemischen Beschreibungsebenen folgt, wird im Band zum Französischen (Polzin-Haumann / Schweickard [eds.], 2015) ein innovativer, ganz anderer Aufbau gewählt, in dem die gewohnten deskriptiven Strukturebenen als solche nicht aufscheinen. Hier besteht ein signifikanter Unterschied zwischen dem MRL-Ansatz und dem LRL, in dem die Einzelsprachen-Darstellungen z.T. bis in die Unterkapitel hinein vergleichbar aufgebaut waren. – In diesem Zusammenhang wird die von Lluís Payrató in seiner Rezension des MCL (in *Estudis Romànics* 43 [2021], 455–460, hier: 459) aufgeworfene Frage „Però què és, la lingüística catalana?“ relevant, die sich natürlich ebenso stellt, wenn es darum geht festzulegen, was man unter ‚französischer / spanischer / ... Sprachwissenschaft‘ bzw. ‚Sprachwissenschaft des Französischen / Spanischen / ...‘ verstanden haben möchte.

samt als ausgewiesene Fachleute auf dem von ihnen behandelten Feld gelten dürfen. Dass dem in der Katalanistik Bewanderten bei nahezu jedem Teilgebiet auch alternative Namen sowohl aus den Katalanischen Ländern selbst als auch aus der internationalen Sprachwissenschaft einfallen würden, tut der insgesamt glücklichen Autorenwahl von Argenter und Lüdtker keinen Abbruch.

Trotz einer gewissen inhaltlichen Selektivität und unvermeidlicher Kompromisse bei der Gewichtung der einzelnen thematischen Facetten, die bei einem einbändigen Werk diesen Zuschnitts unumgänglich sind, liegt mit dem MCL eine durchdachte, akkurat edierte, aktuelle und damit wertvolle Ressource vor, die sowohl katalanistisch Versierte als auch Novizen und „Gelegenheitsgäste“ auf dem Gebiet der katalanischen Sprachwissenschaft in Forschung und Studium mit Gewinn nutzen werden und die den Ansprüchen an ein modernes und leserfreundliches Handbuch, wie sie im Profil der MRL-Reihe formuliert werden, vollauf gerecht wird. Wenn der (nun für Sommer 2022 angekündigte) MRL-Band zum Galicischen (Sousa / González Seoane [eds.], i.V.) vorliegt, werden die (territorialisierten) romanischen Hauptsprachen der Iberischen Halbinsel vollständig in diesem Handbuch-Projekt in erfreulicherweise weitgehend ähnlichem Format dokumentiert sein. ■

■ Bibliographie

- Bedijs, Kristina / Maaß, Christiane (eds.) (2017): *Manual of Romance Languages in the Media* (MRL; 23), Berlin / New York: De Gruyter.
- Holtus, Günter / Metzeltin, Michael / Schmitt, Christian (eds.) (1988–2005): *Lexikon der romanistischen Linguistik*, Tübingen: Niemeyer (12 Bände).
- Polzin-Haumann, Claudia / Schweickard, Wolfgang (eds.) (2015): *Manuel de linguistique française* (MRL; 8), Berlin / New York: De Gruyter.
- Ridruejo, Emilio (ed.) (2019): *Manual de lingüística española* (MRL; 14), Berlin / New York: De Gruyter.
- Sousa, Xulio / González Seoane, Ernesto (eds.) (i.V.): *Manual of Galician Linguistics* (MRL; 19), Berlin / New York: De Gruyter.

■ Claus D. Pusch, Albert-Ludwigs-Universität, Romanisches Seminar, Platz der Universität 3, D-79085 Freiburg im Breisgau, <claus.pusch@romanistik.uni-freiburg.de>, ORCID: 0000-0002-4083-8663.